

דף כד

'אמר אביי: איפוך. רבא אמר: לעולם לא תיפוך...' — כבר צוין במקום אחר (סוטה ה) שאביי ורבא נחלקו במקומות רבים, האם לתרץ קושיא על ידי שינוי הלשון שבמשנה או בכרייתא. כן היא שיטת אביי. או, לדעת רבא, עדיף להשאיר הלשון על תלה ולהעמיד באוקימתא מסוימת.

'והכא במעשר הבא מבי נשא עסקינן... ורבנן לטעמייהו דאמרי ממון הדיוט הוא וקני ליה בעל, הילכך שליחותא דבעל קעבדא' — הגם שאין לבעל בנכסים אלו אלא פירות, סובר אותו תנא קנין פירות כקנין הגוף דמי, ונחשב ממעשרו. (חזון איש עג, כ. ושם כתב מהלך נוסף בבאור הסוגיא 'לולא דברי הראשונים', ולפרוש זה אתיא גם למאן דאמר קנין פירות לאו קנין הגוף דמי).

'... ורבי מאיר לטעמיה דאמר מעשר ממון הקדש הוא, ולא קני ליה בעל' — מבואר כאן שאף לפי האומר 'מעשר שני ממון גבוה' יש בו תורת ירושה, שלכן זכתה בו האשה עם שאר הנכסים. ולענין מתנה, מבואר להלן (נד) שלדעה זו אי אפשר ליתנו במתנה. וע' שו"ת דובב מישרים (ה"א סו"י לה) שצידד, מחמת שני טעמים, שאין הבכור נוטל בו פי שנים, לסובר 'ממון גבוה'.

(ע"ב) 'ואי כתב רחמנא עין הוה אמינא...' — הגרעק"א הקשה, הלא העין נחשבת אבר גלוי יותר משן, כמו שמצינו לענין פסול מומים באדם ובבהמה, שנפילת שן אינה פוסלת, לפי שאינו מום גלוי (וע' בכורות רפ"ו), ואם כן, לולא שהיה כתוב שן לא היינו למדים אותה מעין? וכתב הנצי"ב שאין לדמות כלל דיני מום ליציאת עבד, שהרי ביציאת עבד הדין הוא שגם אם לא פעל שום פעולה שניכרת בעין, ואין בה 'תבלול' או 'דק', אלא סימאה בלבד — יוצא לחירות. משא"כ לענין מומים הפוסלים את הקרבן, צריך שיהא המום ניכר וגלוי, כי רק אז הוא נחשב מאוס ופגום. (והראשונים בבכורות כתבו טעמים לחלק בין הדינים).

החשק-שלמה דייק את לשונות הכתוב, על אותם שני סוגי הכאה: ניתוק האבר מהגוף, או לחילופין ביטול שימוש ללא נטילתו; 'כי יפיל את שן...' — זו עקירת השן. [ואפילו לא נעקרה לגמרי אלא נדדה ובוטלה משימושה — יש מקום לדונה כנעקרה, כנ"ל]. 'יכה את עין עבדו... ושחתה' — אף על פי שסימאו בלבד ונשארה העין במקומה. ואפשר שמכאן מקור לחלק בין הגדרת 'גלוי' ו'סתרי' בעבד ובמומין; בעבד אין ההגדרה שייכת לנוזק שנגרם, אם הוא גלוי אם לאו, אלא על האבר, שצריך שיהא אבר גלוי. לא כן בהלכות מומים, ה'גלוי' מתייחס לפגם ולמום ואיננו הגדרה לאבר.

'אי מה הפרט מפורש מומין שבגלוי ובטל ממלאכתו... אלמה תניא תלש בזקנו ודילדל בו עצם עבד יוצא בהם לחירות? — לחפשי ישלחנו ריבויא הוא' — הרמב"ם (עבדים ה, י) כתב שיוצא לחירות, ונימק דבריו: 'שהרי בטל מעשה השינים הקבועות באותו העצם'. (וע' בכסף משנה שם; שו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב מא, ה; אחיעזר ח"ב לד, ג; אילת השחר ואמת ליעקב).

ונראה שפרש את מהלך הסוגיא כך: שאלת הגמרא היתה, לא יצא העבד לחירות אלא בדומה לכתוב בקרא, שהכה את השן והפיל את העין, היינו את האבר שבו נעשית המלאכה, ובטל על ידי כך ממלאכתו, ומדוע שנינו שגם בדלדל את העצם יוצא?

ותרצו, מריבוי הכתוב למדים גם כשמבטל מלאכת האבר בעקיפין, על ידי הסרת אבר אחר, הלכך גם אם לא עקר השן ממקום גידולה אלא ניתק את העצם שבו היא יושבת, וכבר אי אפשר להשתמש בשיניים, גם זה נחשב עקירת האבר וביטול מלאכתו.

[ואפשר שדייק הרמב"ם ז"ל לפרש כן מהמלה 'בהם' שהיה צ"ל 'עבד יוצא בו לחירות', שמתייחס לעצם. ואכן רש"י שפרש אחרת, גרס 'בו', אולם לפי הרמב"ם יוצא מחמת השיניים, ובכך סרה תמיתה הכס"מ על הרמב"ם מן הסוגיא].

'אלא הואיל ומדרש חכמים הוא...' — עתוס'. וע' במצוין ביוסף דעת יומא לד' — דרשות וריבויים שמתייחסים רק כלפי המפורש בפרשה ולא כלפי דברים הנלמדים ממנה בדרשה. ועע"ש על שאר נפקותות בהלכה בין דינים המפורשים לדינים הנלמדים בדרשה.

'המבעית את חברו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. כיצד תקע באזנו וחרשו — פטור' — בספר שער המלך (עבדים ה,ז) הקשה מדוע לא הוזכר בשום מקום, שזה שאמרו 'הכהו נגד עינו ואינו רואה, כנגד אזנו ואינו שומע' — אין העבד יוצא, וזה רק לענין חיוב בידי אדם, אבל אם בא לצאת ידי שמים — חייב לשלחו, כמו לענין תשלומי נזיקין? ועוד הוסיף להקשות, לשיטת האומרים שבכל מקום שחייב בידי שמים, אם תפש הנזיק — אין מוציאין ממנו, אם כן, העבד הרי מוחזק בעצמו ומדוע לא יצא לחירות?

ויש שכתב, כיון שקנס חידוש הוא, אין לך בו אלא חידושו, ועל כן אין לנו בקנס אלא מה שמצינו בו מפורש, חיוב גמור, ולא נוסף בו חיוב של 'לצאת ידי שמים'. (רש"ש).

ובדרך אחרת: חיוב קנס אינו חל בעת המעשה, אלא בעדות העדים בבית דין — אשר ירשיען אלהים [ולכן המודה בקנס קודם לכן, פטור מכל וכל, אף בידי שמים כדאיתא בירושלמי]. וכיון שכן, יש לומר שלא ייתכן חיוב לצאת ידי שמים שיהא מותנה בכך שיבואו עדים לבית דין להעיד. וכן כתב האור-שמח (נזקי ממון רפ"ד, עפ"י התוס' בכתובות לג:), שכלל הוא שאין חיוב קנס כל שגם אילו היה 'ממון' לא היה חייב אלא בידי שמים. (אילת השחר)

'שינו נדודה, והפילה — אם יכול להשתמש בהן כבר, עבד יוצא בהן לחירות, ואם לאו — אין עבד יוצא בהן לחירות...' הרי שהיתה עינו סמויה וחטטה — עבד יוצא בהן לחירות' — הקשה הרשב"א, מדוע בשן נדודה והפילה אין העבד יוצא אם לא היה יכול להשתמש בה מקודם, מאי שנא מעין סמויה שחטטה? (וע' מהרש"א רש"ש פני יהושע ומרומי שדה).

ותרצו כמה מפרשים (רבי יהונתן מלונלי; 'שיטה לא נודעה למי'. וכ"כ רבי שלמה הכהן מוילנא ב'חשק שלמה' ורבי מאיר אריק ב'של תורה'), שן נדודה במצב כזה שכבר אין בה שימוש, הרי היא כנטולה כבר, כיון שסופה ליפול [או משום שאין בשן חיות כבשאר אברים הלכך קיומה נמדד רק בשימושה וכל שאינה משמשת, כמאן דליתא דמיא. ע' אמת ליעקב], לכך אם הפילה — אינו יוצא.

[בספר אבני נזר (ח"ב רס) דן על טבילת אשה ששינה מתנדדת, האם יש לחוש בה משום חציצה. ובדיונו אם נחשבת השן כמחוברת, הוכיח שאכן כך הוא, מכח שאלת הרשב"א שהמפיל שן כזאת ייחשב כחוטט עין. (וע' עוד בנידון זה בשו"ת דובב מישרים ח"א פד; שו"ת שבט הלוי ח"ב צו). אמנם לפי תירוצי הקדמונים הנ"ל (שכנראה לא היו לפניו), יש להוכיח לאידך גיסא, שנחשבת כמי שניטלה. אלא שיש להבחין במידת החיבור והנדנוד, שהם הלא מדברים בשן שכבר אי אפשר להשתמש בה, ושמה הרי זה ממש כאבר המדולדל. וע"ע אחיעזר ח"ג ל,ה].

יש להעיר שהראשונים ז"ל לא חילקו בין עין, שודאי פגם גדול הוא לאדם בנטילת עינו הגם שאינו רואה בה, ובין שן שאין בה כל שימוש, שסתם בני אדם אינם חפצים בה. — הסיבה לכך שלא כתבו כן, כי דין יציאה בשן ועין אינו תלוי ברעת העבד, שהרי הוא אמור גם כשהסרת האבר נעשית לטובתו, כגון שחלה באבר מסוים והיה רבו אומן ועקרו, וכמו שפסק הרמב"ם (עבדים ה, יג).

ז'תנא תונא תמות וזכרות בבהמה... יכול יבשה גפה נקטעה רגלה נחטטה עינה, תלמוד לומר'...
 — הקשו בתוספות—ישנים, מה ראייה היא, הלא שם לא היה דבר הראוי לפסול, כי עין סמויה אינה פוסלת, אבל עבד, הרי היה בו מתחילה דבר הראוי לצאת בו?
 בספר פני יהושע תירץ שהראיה היא על כך שהעין עצמה, אעפ"י שאין בה עצם, [ומשום כך אינה מנויה בחשבון רמ"ח אברים] — נחשבת היא לאבר, שהמפילה נחשב כמפיל אבר אפילו היתה סמויה. והראיה על כך מזה שבעוף נחשב הדבר ל'מחוסר אבר'.
 ויש מי שפרש (שו"ת דובב מישרים ח"א פד) שעיקר הראיה רק לומר שלא נדון עין סמויה כנטולה [וממילא לא יצא בחטיטתה, דכמאן דליתא דמיא]. אין הדבר כן, מדאמרינן שחטיטת העין פוסלת בעוף, משמע שסמיות העין לבד אינה פוסלת (וכמו שהניחו התוס' כאן ובזבחים סח, דלא כרש"י שם), ומוכח שאדם שיש בו עין שאינה רואה אינו נחשב כנטול-אבר. (וע"ע טל תורה).

*

'איש אמר רחמנא ולא אשה' — שיטת רבנו תם, וכן פסק הרמב"ם (מעשר שני ה, יב), שאשה הפודה מעשר-שני שלה — אינה מוספת חומש.
 'והטעם מושכל, דאשה אינה ראויה לעלות למקום אשר יבחר ד' בו בכל זמן, כי היא הרה או ילדיה קטנים וצריכים לאמם, כמו חנה — לכן, שלא יקשה עליה לפדות ולצור הכסף עד שיהא יכולת בידה לעלות ולאכול במקום הנבחר את המעשר, פטרה תורה את האשה מהחומש, מה שאין כן בכל הגאולות. ונכון. ויעוין מה שכתב רבנו (הרמב"ם) בסוף הלכות תמורות בזה'. (משך חכמה — בחקותי כו, לא)
 (שם כתב הרמב"ם: 'אף על פי שכל חוקי התורה גזירות הם, כמו שביארנו בסוף הלכות מעילה, ראוי להתבונן בהן, וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם — תן לו טעם...').

דף כה

'הכל מודים בלשון לענין טומאה, דגלוי הוא אצל השרץ. מאי טעמא אשר יגע בו אמר רחמנא, והאי נמי בר נגיעה הוא' — רש"י פרש, הואיל ויכול להוציא חלק מלשונו מהפה ויגע בו שרץ, נחשב כאבר שבגלוי. ולפי שיטתו נראה שאם נגעה טומאה בשיניים — אינו נטמא. (וכן כתב ב'שיטה לא נודע למי').

ואולם הרמב"ם (טומאת מת א, ג) כתב שגם מגע טומאה בשיניים מטמא. (וכן נראה לכאורה מדברי הריטב"א בד"ה מקום). ואמנם, מדברי התוס' בנדה (מג) משמע שהלימוד הוא ממשמעות לא יגע — מאבראי, ולא משום הוצאת הלשון חוץ לפה. (אגרות משה רל, ז. ושם צו, ה. ע"ש).